

УДК 811.111+811.161.2+81'342.9

Є. Ю. Савченко

ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНОГО ТИПУ ВИСЛОВЛЮВАННЯ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МОДЕЛІ ПРОСОДИЧНОЇ СТРУКТУРИ ТЕМА-РЕМАТИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню впливу комунікативного типу висловлювання на трансформацію моделі просодичної структури тема-рема-тичного членування висловлювання в англійському та українському мовленні. Встановлено загальні закономірності і специфічні особливості впливу комунікативного типу висловлювання на трансформацію моделі просодичної структури тема-рема-тичного членування висловлювання та здійснено інтерпретацію одержаних результатів.

Ключові слова: тема, рема, тема-рема-тичне членування висловлювання, комунікативний тип, трансформаційна модель.

Статья посвящена исследованию влияния коммуникативного типа высказывания на трансформацию модели просодической структуры тема-рема-тематического членения высказывания в английской и украинской речи. Установлены общие закономерности и специфические особенности влияния коммуникативного типа высказывания на трансформацию модели просодической структуры тема-рема-тематического членения высказывания и осуществлена интерпретация полученных результатов.

Ключевые слова: тема, рема, тема-рема-тематическое членение высказывания, коммуникативный тип предложения, трансформационная модель.

The article is devoted to the problem of the influence of communicative type of an utterance on the transformation of the theme-rheme structure in English and Ukrainian speech. Common features and specific characteristics of the transformation model are found in both languages.

Key words: theme, rheme, theme-rheme structure of an utterance, communicative type, transformation model.

Основна ілокутивна мета: повідомлення / запитання / спонукання є одним з чотирьох важливих джерел просодичного варіювання висловлювання.

Метою дослідження є вивчення впливу комунікативного типу висловлювання на трансформацію моделі просодичної структури темарематичного членування в англомовному та україномовному телевізійному шоу.

Об'єктом дослідження є англомовне та україномовне усне мовлення.

Предметом дослідження — просодичні засоби актуалізації темарематичного членування висловлювання в усному мовленні.

Матеріалом дослідження слугували відрізки популярних телевізійних програм “Top Gear”, “Перший тест” та “Бережись автомобіля” англійською та українською мовами. Загальний час звучання досліджуваного матеріалу становить 301 хвилину 6 секунд, обсяг експериментального матеріалу — більше 3000 висловлювань.

Повідомлення. До складу повідомлень належать як ініціюючі, так і реактивні репліки. Прототипова модель просодичної структури темарематичного членування оповідного речення характеризується висхідним тоном у темі і слабонизхідним тоном у ремі, а зміна типу оповіді не справляє впливу на цю структуру.

Да/вайте зга\даємо!

/Send it to \us!

І тільки поява у складі архісеми оповідної фрази таких компонентів, як модальна оцінка інформації мовцем, логічна або емфатична виокремленість елемента висловлювання (його фокалізація), фазова незавершеність тощо, може призвести до трансформації інтонаційної моделі.

Запитання. Запитання є різноманітні за своїми пропозиційними та ілокутивними характеристиками. Спільним для всіх типів запитань є використання спеціального мовного засобу (запитальних конструкцій). Запитальна конструкція може включати лексико-граматичний, лінійний та інтонаційний компоненти. Виділяється три класи запитань, що відрізняються прагматичним змістом: канонічні запитання, запитання-перепит і запитання риторичні.

Канонічне запитання зумовлене прагненням ліквідувати прогалину в знаннях мовця шляхом експліцитного отримання потрібної

інформації від співрозмовника. Основними типами канонічних питань є спеціальне запитання і загальне запитання.

До другої групи належать запитання-перепит. Запитання-перепит (запитання з цитуванням) зумовлені тією чи іншою неповнотою прийняття мовцем попереднього повідомлення партнера, змушує мовця ставити співрозмовнику додаткове запитання з метою підтвердити, змінити або уточнити інформацію.

У разі риторичного запитання йдеться про непряме застосування запитальної конструкції: вона не вказує на відсутність у мовця якоїсь відомостей і не припускає необхідності відповіді партнера.

Розглянемо спочатку, як трансформується тональний контур, що формує тема-рематичну структуру запитальної фрази у випадку, коли запитальна конструкція оформлена у вигляді найбільш поширених типів канонічних питань.

Спеціальне запитання. Це конструкція, яка використовується зазвичай при намірі мовця отримати інформацію про один (або декілька) семантичний компонент у фреймі певної ситуації. Цей компонент вказується елементом запитальної конструкції, який включає одне або кілька питальних слів (хто, скільки і т. ін.). Запитальна конструкція лише позначає більш-менш широкую зону незнання, але не називає конкретного претендента-заповнювача. Завдяки такій структурі в спеціальних запитаннях ілокуція виражається не інтонацією, а лексичними засобами. Різноманітність їхніх тональних контурів (не релевантних до ілокутивної установки) зумовлена характером фокалізації рематичного і почасти тематичного компонента висловлювання, його модальною специфікою.

Ремою спеціальних питань найчастіше є питальний займенник, що знаходиться зазвичай на початку речення, а нова тема поміщається в кінці. Як рема, так і нова тема несуть у немаркованих спеціальних запитаннях нейтральний низхідний акцент:

(Мені подобається ось цей пластик.) \Чим тобі він по\добається?

(And here if you look, is water.) \Where do you get the \water from then?

Якщо рематична частина виражена словосполученням і в ній є ще один акцент, то спостерігається композиція висхідного і низхідного акцентів:

(The traffic have to move in order to keep the flow rate the same.) /How \fast does the traffic have to move in order to keep the flow rate the \same?

(—Дуже розумна і дуже гарна машина). — /Скільки \коштує вона?

Якщо в українській мові акцентована тема виноситься на початок речення, то відбувається його інтонаційне “розщеплення” — композиційне з’єднання акцентів тут неможливе:

Ти ма\шину ко\ли мив?

Зазначимо, що перший (тематичний) акцент має тут дещо більший інтервал пониження тону, ніж другий.

Загальне запитання. Ця конструкція використовується для репрезентування слухачеві такого гіпотетичного заповнення не зовсім певної позиції, коли до альтернатив відповіді входять так / ні щодо даної гіпотези.

Загальне запитання найчастіше вказується як прототиповий зразок висловлювання, що має висхідний тон реми:

Is that car ex/pensive?

Воно тобі по\добається?

Дійсно, ілокутивні компоненти такого запитання сприяють вибору висхідного тону: це ініціює репліка, спричинена відсутністю в мовця потрібних відомостей, причому її автор вимушено приймає позицію залежності від адресата. Помітно, що в українській мові використання такої форми усунення інформаційного дефіциту навряд чи можливе у випадку, коли респондент займає суттєво більш низьку позицію на офіційних ієрархічних сходах. Так в українській мові запитання начальника до підлеглого скоріше матиме форму спонування:

Назвіть ціну автомо \мобіля!

В англійській же мові, на відміну від української, у подібних випадках відзначається висхідний тон:

Crack now to the /max!

Можливе й інше порушення звичайних ілокутивних умов загального запитання: майже повна епістемічна визначеність ситуації. Наприклад, такі запитання на підтвердження:

(Who was the first?) \Richard?

(Який в нього об’єм?) П’ятсот \літрів? Чи не \так?

За тоном оголошення таке запитання збігається із твердженням, і лише контекст дозволяє правильно проінтерпретувати репліку. Однак такого роду запитання досить рідкісні.

Запитання може стосуватися не тільки термінального члена, але й групи; у такому випадку висхідним тоном оформляється останній наголошений склад складової:

Вони намальовані [спеціально для / “ески”]?

Are you still gonna want to punch me in the face after fifteen /minutes?

Така група вимовляється зливо, у швидкому темпі, у середині неї неможлива паузація, а всі словесні наголоси, окрім кінцевого, ослаблені. Усі ці засоби підкреслюють просодичну нерозчленованість групи.

Загальне запитання може мати акцентовану тему. Однак цей акцент зазвичай не з'єднується з висхідним тоном запитання в єдину структуру:

Is that \car /brilliant?

Tu \це /чуєш?

Винесення теми в термінальну позицію не змінює тонального оголошення складових:

Is it /brilliant that \car?

Tu /чуєш \це? (тема “це” до цього була відсутня в загальному полі зору).

Зауважимо, що загальне запитання у функції спеціального має звичайне тональне оформлення:

Розумна ма/шина?

Is it cheaper to buy than the /others?

До канонічних запитань, крім загальних і спеціальних, належить ще цілий ряд запитальних конструкцій різної ілокутивної спрямованості. Кожна з них характеризується специфічною інтонаційною побудовою. Практично в усіх випадках їхня семантика включає не тільки запит інформації, а й інші семи: контраст, суб'єктивно-модальну характеристику та інші.

Під час розглядання цих типів канонічних запитань не можна обмежуватися лише ілокутивним (власне питальним) компонентом інтонації, а необхідно розглядати й інші семантичні компоненти: протиставлення (альтернативне запитання), контраст (контрастивне запитання), зіставлення (порівняльне запитання), епістемічну, аксіологічну та інші суб'єктивно-модальні установки мовця (модальні різновиди запитань). Тільки такий підхід дозволяє дати повну інтонаційну характеристику розглянутих речень та вказати інтонаційні варіанти різних типів канонічних запитань.

Запитання-перепит (повторення запитання співрозмовника) використовується як чисто риторична фігура і має два просодичні компоненти: напружену фонацію, що символізує повтор репліки

партнера, і висхідний тон на кінцевому слові групи, який вказує на ілокуцію повторюваної репліки:

(-/=*Де він проходив тест*-=\райв?) — *Де він проходив тест*-/райв?

(-/=*Where did she* =\go?) — *Where did she* /go?

Аналогічним чином оформляється загальне уточнювальне запитання, яке “цитує” опущений елемент попереднього запиту:

(— *В неї автома/тична коробка?*) — *У Ти/ани?*

(— *Are you persu/aded?*) — *By the /Alfa?*

Привертає увагу той факт, що за рівнем базового тону повтори збігаються з попереднім питанням.

Спонування. Метою спонукального запитання можна назвати введення поведінкової інструкції в когнітивну систему реципієнта. Виділяють чимало різновидів спонування, і ця різноманітність переважно спричинена відмінністю в ієрархічній позиції комунікантів. Чим вищий статус респондента щодо реципієнта, тим вища ймовірність низхідного оголошення спонування. Так, наприклад, накази практично завжди оголошують низхідним тоном:

Галь \ муйте!

Send it to \ us!

У подібних випадках респондент цілком контролює розвиток ситуації (прийняття реципієнтом інструкції, що передбачає безумовне її виконання). Подібним чином будуть оформлятися заборони — негативні накази:

Чи не галь \ муйте!

Don't send it to \ them!

Водночас прохання, також як і загальні запитання, оголошують висхідним тоном:

Turn / left, please!

По / мий її, будь ласка!

Таким же чином і інші спонування, в яких респондент залежить від реципієнта, маркуються висхідним тоном. Це відбувається у випадку, якщо той, хто ставить завдання, не впевнений в успішному завершенні цього завдання. До вищесказаного можна віднести пропозиції та поради:

Try to go /faster.

Спробуй увімкнути /задню передачу.

Побажання маркуються як висхідним, так і низхідним тоном, при цьому в обох випадках оголошення риторичні, оскільки ці фатичні акти не передбачають прийняття або неприйняття реципієнтом поведінкової програми:

Бажаю тобі пере/моги! Бажаю тобі пере\моги!

I wish you to /win! I wish you to \win!

У ситуації, коли у формальній обстановці дозволений суб'єкт наділено владними повноваженнями, дозвіл маркується низхідним тоном:

(– May I /call you?) – \Yes, you \may.

(– Дозвольте почи/нати?) Почи\найте!

У неформальному спілкуванні дозвіл може бути виголошено і висхідним тоном — він показує, що реципієнт відмовляється від домінуючої позиції і перекладає рішення на респондента:

(– Can I go there?) – /Go.

(Можна я залишу її собі?) – Зали/шай С (, якщо бажаєш).

Результати дослідження експериментального матеріалу показали, що здебільшого акт спонування супроводжується вираженням мовцем певного модально-емоційного ставлення до висловлюваного.

Отже, можна стверджувати, що не існує універсальних просодичних корелятивів, що забезпечують однозначне протиставлення тематичного і рематичного компонентів висловлювання: безлічі варіантів комунікативної організації мовленнєвого акту для актуалізації однієї і тієї ж інформації можуть відповідати різні засоби формування інтонаційної структури.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Кривнова О. Ф. Составляющая несущего тона в мелодической кривой фразы / О. Ф. Кривнова // Исследования по структурной и прикладной лингвистике. — 1976. — № 7. — С. 71–82.
2. Савченко Є. Ю. Просодичні засоби формування тема-рематичної структури висловлювання в англійському й українському мовленні: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Савченко Євгенія Юріївна; ПНПУ ім. Ушинського. — Одеса, 2013. — 219 с.
3. Янко Т. Е. Интонационные стратегии русской речи в сопоставительном аспекте / Татьяна Евгеньевна Янко. — М.: Языки славянской культуры, 2008. — 312 с.

Стаття надійшла до редакції 07.04.15